

Roswitha Scholz

Teorija i kritika rascjepa vrijednosti: Teze o kapitalizmu i hijerarhijskim rodnim odnosima

U tekstu koji slijedi predstaviti ću neke od teza o kritici rascjepa vrijednosti (Wertabspaltung) koju sam razvila i iscrpno razložila u knjizi „Rod kapitalizma“ (prvo izdanje objavljeno 2000. godine). U 1990-im godinama su u polju istraživanja o ženama, nakon kraha Istočnog bloka, visoko na cijeni bili kulturološki pristupi i pristupi teorije razlike, koji su zatim mutirali u teorije roda. S druge strane, do krize 2007./2008., Marx već dugo ni u feminizmu ne predstavlja tabu. Teorija rascjepa vrijednosti moj je odgovor na te dvije tendencije. Moje je teorijsko polazište je, uz Adornovu kritičku teoriju, jedna nova fundamentalno kritična teorija „vrijednosti“ i teorija „apstraktnog rada“ kao daljnje razvijanje marksijanske kritike političke ekonomije, čiji su najprominentniji predstavnici u posljednjih nekoliko desetljeća bili Robert Kurz i djelomično Moishe Postone (usp. Kurz 1991, Kurz 1999, Postone 1988, Postone 2003). Namjera mi je pridodati novu kvalitetu njihovim pristupima.

1. U skladu s tim novim shvaćanjem kritike vrijednosti, u središtu kritike ne stoji takozvani višak vrijednosti za sebe, odnosno eksploatacija koja je izvana definirana kroz kapital preko pravno-vlasničkih odnosa, već društveni karakter robnoproizvodnog sistema, a time i karakter apstraktnog rada u širem kapitalističkom kontekstu. Prema tom pristupu, „rad“ nastaje tek u kapitalizmu, zajedno s poopćenjem robne proizvodnje, te ga stoga nije moguće ontologizirati.

Kao robe, proizvodi predstavljaju „minuli apstraktni rad“ te utoliko i vrijednost, to jest predstavljaju jednu određenu (prepoznatu na tržištu kao društveno vrijednu) količinu uložene ljudske energije. To „predstavljanje“ se opet očituje u novcu kao univerzalnom posredniku i istovremenoj samosvrhovitosti oblika kapitala. Proizvodne aktivnosti su u moderno doba posredovane odnosom apstraktnog rada. Razvojem kapitalizma cjelokupni je život na Zemlji obilježen slobodnim kretanjem kapitala, a zajedno s time, u kapitalizmu po prvi put nastaje apstraktni rad, koji se danas doima ahistorijskim - kao ontološki princip.

2. Osnovni oblik kapitalizma, po mojem mišljenju, iz perspektive forme „vrijednosti“, odnosno apstraktnog rada još uvijek nije u dovoljnoj mjeri definiran kao fetišistički odnos. Valja uzeti u obzir da se uz formu vrijednosti i apstraktni rad, u kapitalizmu pojavljuju i reproduktivne aktivnosti koje ponajprije obavljaju žene. U skladu s time, rascjep vrijednosti podrazumijeva da su reproduktivne aktivnosti u srži određene kao ženske aktivnosti tako što su pomoću pripisivanja određenih orodjenih osjećaja, osobina, držanja (emocionalnost, senzualnost, brižnost i dr.), jednostavno odvojene od vrijednosti/apstraktnog rada. Ženski životni kontekst, ženske reproduktivne aktivnosti u kapitalizmu imaju stoga drugačiji karakter od apstraktnog

rada, zbog čega se ne mogu bez poteškoća supsumirati pod pojam „rada“. Radi se o jednoj strani kapitalističkog društva koju se ne može obuhvatiti marksijanskim pojmovnim instrumentarijem. Međutim, u jednu ruku, reproduktivni rad je povezan s vrijednošću, njezina je pretpostavka te joj nužno pripada; u drugu, on se ipak nalazi izvan nje.

Vrijednost i njen rascjep stoje, dakle, u dijalektičkom odnosu jedno prema drugome. Jedno se ne može izvesti iz drugoga, već se jedan od drugoga razilaze istovremeno međusobno se određujući. Utoliko se rascjep vrijednosti može razumjeti kao nadređenu logiku koja premašuje unutarnje kategorije zasnovane na robnom obliku. Upravo se u tom smislu može doći do razumijevanja (fetišističkog) podruštvljenja, a ne samo preko forme „vrijednosti“.

Trebalo bi također naglasiti kako je ono što nam je naizgled osjetilno neposredno dato u području reprodukcije, potrošnje i aktivnosti koje ih okružuju, postalo historijskim u kontekstu rascjepa vrijednosti kao sveukupnog procesa.

Kategorije kritike političke ekonomije ipak nisu dovoljne i iz još jedne perspektive. Rascjep vrijednosti podrazumijeva specifičan sociopsihološki odnos. Određene manje vrijedne osobine (senzualnost, emocionalnost, slabosti u rezoniranju i karakteru itd.) pripisane su „ženi“, te su odvojene od muško-modernoga subjekta. Takvo orođenje osobina znatno obilježava simbolički poredak robnoproizvodnog patrijarhata. Posebice se na sociopsihološkoj i kulturalnosimboličkoj razini rascijepa vrijednosti to orođivanje ispostavlja kao formalni princip robnoproizvodnog patrijarhata.

3. Asimetričan rodni odnos se po mojem mišljenju u teorijskom smislu može istraživati samo ograničimo li se na modernu/postmodernu. To ne treba značiti da taj odnos nema svoju premodernu historiju. Međutim, s podruštvljenjem robnog oblika on je zadobio sasvim novu kvalitetu. U takvom bi sustavu žene trebale biti prvenstveno zadužene za manje vrednovano područje reprodukcije koje se ne može predstaviti u novcu, a muškarci za kapitalističku proizvodnu sferu i javnost. Tome proturječe tumačenja koja na rodne odnose gledaju kao na „ostatke“ predkapitalističkih razdoblja. Primjerice, nuklearna obitelj, kakvu mi poznajemo, pojavljuje se tek u 18. stoljeću, kao što su općenito javna i privatna sfera onako kako ih mi razumijemo nastale u moderno doba. Istodobno tvrdim da kapitalistička robna proizvodnja u tom razdoblju nije naprosto išla svojim tijekom, nego da se naprotiv tada pokrenula društvena dinamika čiji je glavni princip odnos rascjepa vrijednosti. Odnos između privatne i javne sfere razjašnjava i postojanje muških saveza koji su nastali na osnovi afekata usmjerenih protiv ženskoga. Tako su se u muške saveze ustrojile cjelokupna država i politika. Ipak, efekt rascijepa vrijednosti kao društveno-formalnog principa prožima sve razine i sfere, dakle i različite javne sfere. Npr. žene su zapravo cijelo to vrijeme također bile zaposlene, no unatoč tome, u prosjeku zarađuju manje od muškaraca te do danas imaju poteškoća u tome da dospiju na više pozicije.

4. Kao i Frigga Haug, polazim od ideje da se robnoproizvodni patrijarhat mora pojmiti kao civilizacijski model (usp. Haug 1996, str. 229 nadalje), ali ću njena promišljanja prilagoditi teoriji rascjepa vrijednosti (usp. Haug 1996, od str. 229 nadalje). Na „muškarca“ se tako gleda kao na čovjeka/duhovno biće/onoga koji je nadišao tijelo, a na ženu pak kao na nečovjeka, kao na tijelo. Muškarci moraju stremiti slavi, odvažnosti, besmrtnim djelima, te ih se drži radnima. Žene za zadaću imaju brigu o pojedincima i o ljudskom rodu. Pri tome se priroda mora proizvodno podčiniti, njome se mora ovladati. Muškarac se pak neprestano nalazi u nadmetanju s drugima.

Takve predodžbe također određuju sliku poretka modernog društva u cjelini. Proizvodna sposobnost i voljnost, racionalno, ekonomsko, efektivno trošenje vremena podjednako određuju civilizacijski model u njegovim objektivnim strukturama, njegovim mehanizmima i njegovoj historiji, kao i principe djelovanja pojedinaca.

Istodobno s napuštanjem društvenoga i prirode, podčinjavanje i marginaliziranje žena stoga su pretpostavka robnoproizvodnog civilizacijskog modela (usp. Haug 1996, od str. 229 nadalje).

Empirijski se pojedinci ne mogu otrgnuti društveno-kulturnim uzorcima, čak i kad se više s njima ne poistovjećuju. Pri tome, predodžbe o rodu podliježu historijskoj mijeni, što ćemo još kasnije vidjeti.

5. U skladu s teorijom rascjepa vrijednosti otvara se mogućnost identitetsko-logičkog procesa, hoćereći procesa koji dopušta prihvaćanje svega u ideji, u strukturi, a da se istovremeno različitost supsumira te se štoviše prenose mehanizmi, strukture, obilježja robnoproizvodnog patrijarhata na ne-robnoproizvodna društva, što podrazumijeva stavljanje različitih razina, sfera, područja u samom robnoproizvodnom patrijarhatu u istu kutiju, uz iznimku kvalitativnih razlika. Za razliku od polaženja od forme vrijednosti, kod odnosa rascjepa vrijednosti polazi se od jedne temeljne društvene strukture kojoj odgovara androcentrično-univerzalističko i identitetsko-logičko razmišljanje. Jer od presudne važnosti nije samo to da postoje – uz iznimku različitih kvaliteta – trećina vremena provedena zajedno, prosječno radno vrijeme, apstraktni rad, što djelomično stoji iza ekvivalentnog oblika novca. Prije će biti da je društvenoj strukturi vrijednost nužna kako bi mogla gledati na kućanski rad, životnosvjetno, senzualno, emocionalno, nepojmljivo, nejednoznačno kao manje vrijedno te sve to staviti po stranu.

Dakle, rascjep je pretpostavka za to da kontingentno, ne-regularno, ne-analitično, znanstvenim sredstvima nespoznatljivo u muški dominiranim područjima znanosti, politike i ekonomije ostane značajno neistraženo. Osim toga, najvažniju ulogu igra klasifikacijsko razmišljanje koje ne može kritički sagledati specifičnu kvalitetu, samu stvar i ne može opaziti i poduprijeti popratne razlike, lomove, ambivalencije, neistovremenosti itd.

Drugim riječima, za „podruštvljeno društvo“ kapitalizma, da uporabimo Adornovu formulaciju, to zapravo znači da spomenute razine i područja nisu naprosto neraskidivo, kao „realna“, povezana jedna s drugima, nego da ih se u podjednakoj mjeri mora promatrati u njihovoj objektivnoj „unutarnjoj“ povezanosti prema bazalnoj razini rascjepa vrijednosti kao principa forme društvenog totaliteta koje tvori društvo uopće i na razini biti i na razini pojave. U istu mah teorija rascjepa vrijednosti je uvijek svjesna i svojih granica kao teorija. Prema tome, ono što se podudara s pojmom rascjepa vrijednosti kao formalnog principa se ne može podići na razinu „glavnog proturječja“. Jer prema do sada iznesenom, teorija rascjepa vrijednosti se kao i teorija vrijednosti može donekle nazvati i „logikom jednoga“. Ona u svojoj kritici identitetske logike ostaje vjerna samoj sebi te može postojati ako samu sebe ne relativizira ili niječe u slučaju nužde. A to također znači da teorija rascjepa vrijednosti mora dati prostora drugim oblicima društvene diskriminacije (ekonomske nejednakosti, rasizma i antisemitizma) teoretski ravnopravno mjesto (u što ne mogu ovdje detaljnije ulaziti).

6. U teoriji se robnoproizvodni-patrijarhalni razvoj u različitim regijama svijeta odvijao na različite načine, osim u slučaju (nekada) rodno simetričnih društava koja do danas nisu ili nisu u potpunosti preuzela moderne rodne odnose (usp. primjerice Weiss 1995). No treba razmotriti i „drugačije ispletene“ patrijarhalne odnose koji su zakriveni od strane robnoproizvodnog patrijarhata, poostvarenog u moderno-zapadnom društvu, razvojem svjetskog tržišta, pri čemu nisu sasvim izgubili svoju specifičnost.

U tom kontekstu moramo nadalje uzeti u obzir da se rodni odnosi i predodžbe o muškosti i ženskosti također nisu uvijek na jednak način ispoljavali unutar zapadnjačko-moderne historije. Valja reći kako su moderni pojmovi rada i rodne binarnosti, proizvod specifičnog razvoja kapitalizma, te da idu ruku pod ruku s njime. Tek je u 18. stoljeću nastao moderni „sistem dualne rodnosti“ (Carol Hagemann-White) te je došlo do „polarizacije rodni karaktera“ (Karin Hausen). Premda su žene već ranije slovile kao manje vrijedne, imale su mnogo mogućnosti da vrše utjecaj na neformalne načine, barem dok se u značajnijoj mjeri nije pojavila moderna javnost. Muškarac je u predmodernim i ranomodernim društvima radije imao simboličnu poziciju prvenstva. Žene još nisu bile definirane isključivo kao kućanice i majke, kao što je to bio slučaj od 18. stoljeća. Ženski doprinos materijalnoj reprodukciji u agrarnim je društvima bio smatran podjednako važnim kao onaj muškaraca (usp. Heintz/Honegger 1981). Ako su moderni rodni odnosi s odgovarajućim polarnim rodni etiketama isprva privremeno bili ograničeni na buržoaziju, s poopćenjem uže obitelji su se postupno proširili na sve slojeve i klase s posljednjim zamahom u fordističkom razvoju u 1950-im godinama.

7. Rascjep vrijednosti stoga nije nikakva kruta struktura, onako kao što je možemo susresti kod nekih socioloških strukturnih modela. Radi se o procesu koji nije statična, pa ga se ne može uvijek poimati na jednak način. U postmoderno doba je ponovno pokazao novo lice. Žene se sada smatra „dvostruko podruštvljenima“ (Regina Becker-Schmidt), hoćereći, u istoj su mjeri odgovorne za obitelj i profesiju. Štoviše, ta činjenica nije ništa novo – velik je dio žena bio i prije već na neki način zaposlen. Novo je to što je ta činjenica tijekom promjena u zadnjih nekoliko desetljeća i za vrijeme strukturnih proturječja koji su ih pratili sada napokon prodrla u opću svijest. Na žene se već dugo više ne gleda samo kao na kućanice i majke. Zbog toga uostalom nije samo besmisleno, nego krajnje upitno, kad kvir pokreti, čija je klasična teoretska začetnica Judith Butler, smatraju da moraju dekonstruirati modernu binarnost rodova. Problem je to što oni nastoje učiniti neuvjerljivom karikaturom ono što je u kapitalističkom smislu već samo po sebi suvišno. Već se dugo vremena odvijaju „realne dekonstrukcije“ koje se mogu iščitati iz primjerice „dvostrukog podruštvljenja“ žena, ali i odjeće, habitusa muškaraca i žena itd., a da rodna hijerarhija u suštini nije nestala uslijed toga.

8. Pri analizi rodnih odnosa u postmoderni od presudne je važnosti ustrajati na dijalektici između bića i pojave. Drugim riječima, promjene rodnih odnosa moraju biti protumačene počevši od mehanizama i struktura rascjepa vrijednosti koji kao formalni princip određuje sve razine društva. Nadalje, razvoj proizvodnih snaga i tržišna dinamika, koji i sami u tom smislu počivaju na rascjepu vrijednosti, potkopavaju svoju vlastitu pretpostavku utoliko što dovode do udaljavanja dobrog dijela žena od njihovih tradicionalnih uloga. Tako se od 1950-ih godina sve više žena uključuje u sferu apstraktnog rada što je između ostalog uvjetovano procesima racionalizacije u kućanstvu, mogućnošću korištenja kontracepcijskih sredstava, izjednačavanjem obrazovnih mogućnosti s muškarcima, lakšim ostvarivanjem roditeljstva uz zaposlenje i sl., kao što je pokazao Ulrich Beck (Beck 1986, str. 174 nadalje). U tom je pogledu „dvostruka podruštvljenost“ žena zadobila novu kvalitetu.

Iako su žene dobrim dijelom integrirane u „javnu“ sferu, još uvijek su usprkos svemu odgovorne za kućanstvo i djecu, moraju se boriti više od muškaraca kako bi dospjele na više pozicije, u prosjeku zarađuju daleko manje od muškaraca itd. Struktura rascjepa vrijednosti se stoga preobrazila, ali je zapravo još uvijek itekako prisutna.

Stari buržoaski odnosi među rodovima nisu skrojeni po mjeri „turbokapitalizma“ s obzirom na njegove rigorozne zahtjeve za fleksibilnošću uslijed kojih dolazi do izgradnje prinudnih fleksibiliteta. Međutim, ti identiteti ipak ostaju specifično oroženi (usp. primjerice Schultz 1994, Wichterich 1998). Stara predodžba o ženama je suvišna te sada nastupa ona „dvostruko podruštvljena“. Usto, novije analize „globalizacije i rodnih odnosa“ navode na zaključak da su

globalizacijske tendencije dovele do propadanja patrijarhata uslijed toga što su se žene izborile za sve više sloboda, a što je navodno imanentno sistemu.

Međutim, i ovdje se moraju uzeti u obzir različiti društveno-kulturni konteksti u različitim regijama svijeta. Unatoč tim različitim položajima žena koji se moraju uzeti u obzir, kad u društvu dominira logika pobjednika i gubitnika, ona prijeti da će propašću srednje klase progutati i pobjednike (usp. Kurz 2005). Dobro situirane žene (s karijerom) mogle su si priuštiti mahom loše plaćene migrantkinje iz Istočnog bloka kao „sluškinje“ i njegovateljice. Na taj se način odvila preraspodjela njegovateljskog i brižnog rada unutar ženskih životnih svjetova.

Za velik dio populacije, „barbarizacija patrijarhata“ u Europi podrazumijeva da su sve više vidljive sljedeće tendencije, kako ih mi barem poznajemo jednim dijelom iz („crnih“) geta SAD-a ili slamova u takozvanim zemljama Trećeg svijeta: žene su u istoj mjeri odgovorne za novac i za preživljavanje; sve su više integrirane u svjetsko tržište, a da nemaju nikakve šanse dogurati do toga da si same mogu osigurati egzistenciju; odgajaju djecu uz pomoć svoje ženske rodbine i susjeda (i tu se odvija preraspodjela brižnog rada unutar ženskog roda); muškarci dolaze i odlaze, lutajući od posla do posla i od žene do žene koje ih možda čak i djelomično uzdržavaju. Kroz prekarizaciju radnih odnosa, što je povezano s erozijom tradicionalne obiteljske strukture, muškarac više ne nosi ulogu hranitelja obitelji (Schultz 1994). Društvena atomizacija i individualizacija napreduju sve više u pozadini nesigurnih oblika egzistencije, zbog sve lošijeg općeg ekonomskom stanja, povlačenja socijalne države i nametanja prisilnih mjera upravljanja krizom, a da rodna hijerarhija u principu ne nestaje. Rascjep vrijednosti se kao temeljni društveni princip u određenoj mjeri odvajaju od rigidnih institucionalnih nositelja modernosti (prije svega obitelji i rada). Robnoproizvodni patrijarhat samo blijedi, dok odnos između vrijednosti, odnosno apstraktnog rada i od njega odvojene reprodukcije, nije napušten. Potrebno je i konstatirati da su razmjeri muškog nasilja porasli na više razina.

Turbokapitalizam, kao što je već rečeno, iziskuje rodno specifične fleksi-prisilne identitete. Međutim, postmoderni rodni model „dvostruko podruštvljene žene“ u suvremenom kriznom kapitalizmu ne može trajno stabilizirati društvenu reprodukciju, jer se i sam sve više okreće na mjestu i dokazuje racionalnost u iracionalnosti „kolapsa modernizacije“ (Kurz 1991).

„Dvostruka podruštvljenost“ individualnih žena se paradoksalno nalazi u procesu raspadanja po pitanju njihove funkcionalnosti za robnoproizvodni patrijarhat. Primjerice, voditeljice grupa za samopomoć koje bi trebale pomoći u prebrođivanju krize u takozvanom Trećem svijetu su ponajprije žene. Pri tome valja reći da reproduktivne aktivnosti u doba Just-in-Time tendencija imaju daleko manje šanse za uspjeh. Te su aktivnosti kao neželjeno smeće ponajviše dodijeljene dvostruko opterećenim ženama, čime one preuzimaju ulogu kriznih upraviteljica. Sad, kad smo duboko zaglibili u blatu, žene bi trebale služiti kao „sredstva za čišćenje i dezinfekciju“ (Christina Türmer-Rohr).

Apele za ženske kvote na vodećim pozicijama (koji su postali naročito prominentni nakon 2008. godine) također treba sagledati u ovom kontekstu.

9. Kao druga strana postmodernizma, od druge polovice 1980-ih godina identitarni i desni pokreti u određenoj su mjeri dobili na zamahu. Etnički konflikti i etnograđanski ratovi diljem svijeta na tužan način tome svjedoče. Moglo bi se stoga govoriti o dijalektici dekonstruktivističkog identitarnog poricanja i, s druge strane, rigidnog identitetskog izražavanja u oronulom kapitalističkom patrijarhatu. Primjerice, u ratnim pothvatima žene nisu samo žrtve sistematskih silovanja i nasilja u privatnim odnosima, već su istovremeno i krizne upraviteljice u jednoj autonomnoj kriznoj dinamici. Međutim, muška nadmoć se ponovno otvoreno uspostavlja bez pokušaja ideološkog maskiranja. U posljednjih nekoliko godina nakon financijskog sloma 2008. došlo je do ogromnog zaokreta na desno čak i u zapadnim centrima. Ključne riječi: Trump, AfD (Alternativa za Njemačku) u Njemačkoj, sudjelovanje FPÖ-a (Slobodarske stranke Austrije) u austrijskoj vladi itd. Odgovarajuće su stranke i pokreti, kao što je poznato, zauzeli maskulinističke stavove. Građanska obitelj i tradicionalni rodni odnosi trebaju ponovno biti uspostavljeni zajedno s homofobnim, rasističkim, antisemitskim i antiromskim pozicijama. No to nije u skladu sa stvarnošću: hranitelj obitelji i kućanica su u postfordističko doba globalizacije u propadajućem kapitalističkom patrijarhatu definitivno zastarjeli. Žene su danas nolens volens prisiljene biti radno aktivne kako bi preživjele. Tu se otkriva nova proturječna struktura u procesu propadanja kapitalističkog patrijarhata. Protiv desnih i restauracijskih tendencija se unatoč tome podiže otpor koji se naposljetku manifestira i u ponovnom jačanju ženskog pokreta.

Prevela: Marija Čaćić

Uredile: Mia i Lina Gonan